

NÁRAY ISTVÁN

Mrožek és Rózewicz

■ ÖZVEGYEK – ÉDENKERT ■

A kortárs lengyel dráma nálunk – kis túlzással – ma is egyet jelent a hatvanas évek fiataljaival, Sławomir Mrožekkel és Tadeusz Rózewicz-csel. Ifjabb szerző műve csak elvétve jelenik meg magyarul, s közülük jó, ha egy-kettő eljut a bemutatóig. De a két jeles szerző ismertsége is csak viszonylagos, hiszen színházaink repertoárján mindig ugyanaz a néhány Mrožek-darab (egyfelvonásosok, Emigránsok, Tangó) van többé-kevésbé folyamatosan jelen, s Rózewiczről még ez sem mondható el: színműveit eddig csak ritkán játszották. A múlt idejű fogalmazás nem véletlen: az utóbbi időben a környező országok drámaírói – kivált ha kortársaink – nem tartoznak a divatos szerzők közé. A lengyelek sem. Éppen ezért volt meglepetés, hogy rövid időn belül Debrecenben egy Mrožek-mű magyarországi premierjére, illetve a Kortárs Drámafesztiválon a krakkói főiskolások vendégjátékában egy új darabnak tűnő Rózewicz-kollázs bemutatójára került sor.

ÖZVEGYEK

Szerencsém volt, mert azt az előadást láttam, amelyet Mrožek is megnézett, sőt részt vettem a produkciót követő beszélgetésen is, így beszámolhatok arról, hogy miként reagált a szerző művének magyarországi interpretációjára.

A darab a halálról szól. Mrožek 1992-ben, öt évvel a *Portré* befejezése után próbálkozott ismét drámaírással. Ez idő alatt költözött át Európából Mexikóba, s ekkor érte a csaknem végzetes infarktus: az orvosok a klinikai halál állapotából hozták vissza. Ez az élmény inspirálta a darab első felét, amelyben két fiatal özvegy egy presszóban siratja párbajban elvesztett férjét, de a beszélgetés során egyre biztosabbak abban, hogy mindkettő a másikuk férjének szeretője volt, s feltehetően ludasak lehetnek a férfiak halálában. Emiatt érzett haragjukban épp egymásnak esnének, amikor feltűnik egy titokzatos harmadik nő, s a gyanú ezután órá terelődik, mignem kiderül róla: ő a Halál. Ennek a résznek a stílusa, dialógustechnikája, a kabaréahagyományokat és a fekete humort ötvöző komikuma a korai Mrožek-egyfelvonásosokat idézi.

Nem sokkal később a szerzőt felkérték, hogy több más íróval egyetemben vegyen részt egy olyan olasz fesztiválon, ahol a drámaírók maguk állítják színre egy-egy egész estét betöltő új darabjukat. Mrožek a meghívást elfogadta, s az *Özvegyeket* megtoldotta egy második résszel, amely tükör- vagy ikerdarabja az elsőnek. Ebben két férfi találkozik a Halállal: egy sört vedelő kétkezi munkás s egy pezsgőző úriember (mintha az *Emigránsok* szerepképlete ismétlődne meg). Ha úgy tetszik, a két nő férjéről-szeretőjéről van szó. De ők nem párbajoznak; az egyik elcsúszik egy banánhéjon, s esése halálos, a másik megmérgezi magát. A Halál az első részből ismerős titokzatos nő, s a két részt egy másik szereplő is összeköti: a nem kevésbé rejtélyes, a Halál famulusának is értelmezhető Pincér. A második rész a spekulatív dramaturgiájú Mrožek-darabokkal tart rokonságot. A kettő együtt szimmetrikus szerkezetet alkot, bár az első rész kétségtelenül szellemesebb, pergőbb és drámaibb. (Mrožek szerint a mexikói ősbemutató jól sikerült, az ő itáliai rendezése viszont pocsék volt.)

A debreceni stúdió-előadást Pinczés István rendezte. A közönség körbeüli az ovális porond alakú játéktérét. A rendező és a tervező, Nagy Viktória az író elképzelte díszletnél is puritánabb megoldást keresett. Mindössze három presszóasztalka s a hozzájuk tartozó székek jelzik a játék közegét. Attól függően, hogy a nők vagy a férfiak jelenete zajlik, két asztalka a virtuálisan megosztott tér egyik vagy másik felére kerül, míg a harmadik, a Halálé

a képzeletbeli választóvonalon áll. Ez a térbeosztás pontosan leképezi a darab szimmetriáját.

Az előadás is kettősséget mutat, ugyanis a játéktér mértani szerkesztettségét, a helyzetek szimmetriáját és kiszámítottságát életszerű, vérbő játék ellenpontoszza. A két rész játéktípusa is eltér egymástól: míg a nők jelenete groteszk és rafinált, a férfiaké egyértelműbb és érdekesebb.

Nagy Viktória azzal is a mrožeki tézisszerűséget hangsúlyozza, hogy Oláh Zsuzsát és Töreky Zsuzsát, a két özvegyet egyforma ruhába öltözteti (persze finom megoldásokkal érzékeltetve a színésznők közötti habitusbeli különbségeket). Oláh és Töreky kettőse, ahogy a megismerkedéstől az egymást kipuhatóló játszmákon keresztül a felismerésig eljutnak, zeneileg építő, ami annak is köszönhető, hogy Bába Krisztina érzékletes, egyszerre hétköznapi természetes és racionálisan hűvös, egzakt fordítása különösen az özvegyek párbeszédében remekel. Kimérten, fátlyuk mögé rejtve ülnek asztaluknál, a presszó biztonságot ígérő magánbirodalmában, lesik egymást, fájdalmukat habos süteménybe vagy diétás édességbe fojtják, s alig bírják megállni, hogy ne beszéljék ki gáznak okát és okozóját. Fokozatosan hull le rólu a társasági viselkedés álcája, ürínökből egyre inkább tulajdonukat védő vadállatokká válnak, miközben azokat, akikért hadakoznak, már órákkal azelőtt eltemették.

A két férfi különböző karakterét jól érzékelteti a színészválasztás is: a faragatlant Bakota Árpád, a finom lelkűt Garay Nagy Tamás játssza. Az ő kettősükben kevesebb lehetőség adódik a finom megfigyeléseken alapuló, árnyalt, részletező előadásmódra, náluk az erősebb hatások, a nagyobb kontrasztok érzékeltetése a célravezetőbb. Ám mintha a színészek és a rendező túl könnyen elfogadták volna ezt az adottságot, s megelégedtek a két ember külső jellemzésével (ivási szokások, a viselkedés elsődleges jelei, a beszédmód éles eltérése stb.). Ezt a szintet Bakota és Garay Nagy fölünyes tudással teljesíti.

Az előadás kulcsfigurája a Pincér, aki mindenkiről mindent tud, előre jelzi vendégeinek sorsát, felszolgál, de közben kommentálja az eseményeket, elhelyezi azokat a kellékeket, amelyekre ebben a furcsa szertartásban szükség van, előkészíti a Halál megjelenését, s később az ő segítője lesz. Egyszerre hétköznapi és diabolikus. A kopasz, pókerarcú Maday Gábor külsőségeiben tökéletesen hozza ezt a kiismerhetetlen alakot, s főleg az előadás első részében egész lényében hordozza a titkot, a fenyegető nyájasság és a gátlástalan eszközzűrés keverékét. A második részben nehezebb dolga van, hiszen az ő szerepe sínyleg meg leginkább

a darab szerkezetéből adódó helyzetismétlődéseket. A befejezés tisztázatlanságát természetesen nem lehet a színésznek felróni, hiszen azzal, hogy a Pincér minden indoklás nélkül egyszerűen eltűnik, nehéz mit kezdeni. Pedig a Pincér abból a szempontból is kulcsfigura, hogy ő az, aki a két, íróilag különböző részt egységes keretbe foglalhatná. Ez azonban dramaturgiai-rendezői továbbgondolást igényelne.

A Halálnak ellenállhatatlannak, gyönyörűnek kell lennie, hiszen akivel találkozik, azt mind a hatalmába keríti. Réti Iringó ellenállhatatlan, gyönyörű, mindenki a vonzaskörébe kerül. Maszkja külön említést érdemel.

Mrožeket is hatalmába kerítette Réti Iringó. Nagy és őszinte elragadtatással beszélt a Halál értelmezésének merészségéről, az előadás egészéről, minden egyes színészről, de leginkább azt méltatta, hogy a rendező el mert szakadni a szerzői utasításoktól. Minde-

Ríti Iringó (Halál) és Mada y Gábor (Pincér) az *Özvegyekben*

nekelőtt a térhasználatot értékelte, hiszen ő két külön helyszínt írt elő, itt viszont szimultán tér van, s ezt a maga igazi és ki nem mondott elképzeléseivel adekvátnak érezte. Nagyon örült annak is, hogy ebben az előadásban nem próbálják sem az abszurd kelet-európai pápájának, sem politikai írónak beállítani, hiszen ő minden porcikájával tiltakozik e megbélyegző beskatulyázások ellen. Azzal, hogy az előadás nagyon pontosan és részletezően megteremti a szituációk reális alapját, ugyanakkor minden pillanatban el is rugaszkodik attól, azt a groteszk formát testesíti meg, amely megfelel az ő dráma- és előadás-ideáljának. Végül meglepetést jelentett Mrožek számára, hogy ez volt a darab első olyan előadása, amely ugyanúgy viccel a halállal, ahogyan ő, s kifejezi azt, amiért annak idején ezt az egyfelvonásosát megírta: a halál kigúnyolása és kinevetése ősi, kultikus erőgyűjtés, hogy legyőzzük a legyőzhetetlent. Azt tapasztalta, hogy a legtöbb országban a halál olyan tabuvá vált, amellyel az emberek nem tudnak mit kezdeni, s amelyről nem illik profán módon beszélni. Ez különösen érvényes Lengyelországra. S most látott egy előadást, amely komplexen rajzolja meg azt a viszonyrendszert, amely a különböző szereplőket a halálhoz fűzi, s ebben a komplexitásban a komikum éppen úgy benne foglaltatik, mint a halál bekövetkeztétől való félelem, a vele való szembezállás, a felemelő vagy csúfos elbukás.

ÉDENKERT

A színlap az előadás szerzőjeként Tadeusz Rózewiczet tünteti fel, bár a szerzőnek nincs ilyen című darabja. A krakkói Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna negyedéves növendékeinek vizsgaprodukciója olyan benyomást kelt, mintha összefüggő dráma lenne, pedig az Rózewicz rövidebb-hosszabb darabjaiból (*Tanúk, avagy a mi kis stabilizációnk, Elment otthonról, Laokoon-csoport, Mi ez itt?* stb.) vett részletek kollázsa.

A rendező, Paweł Miśkiewicz hallgatóival számos Rózewicz-művet elolvastatott, de se neki, se nekik egyik sem tetszett igazán; az író világát viszont nagyon is közel érezték magukhoz. Ezért a darabok helyzeteire kezdtek improvizálni, s munka közben alakították ki előadásuk végső szövegváltozatát. Szigorúan ragaszkodtak Rózewicz szövegéhez;

nem árttak, hanem kompiláltak. Nem követtek el szentségtörést, csak azt tették, amire maga a szerző hatalmazza fel rendezőit: drámaszövegeit tekintsék nyitott műveknek. A *Kartoték*ról szólván így írt: „bárki behatolhat a darabba, hozzáírhat egy részt vagy befejezést, kibővítheti vagy kiegészítheti egyes jeleneteit.” Rózewicz természetesen figyelemmel kísérte drámáinak színpadi életét, s ha lehetett, inkább maga hajtotta végre azokat a változtatásokat, amelyeket a színpadra állítók kértek tőle. De a lényeg: legtöbb rendezőjét bátoratlannak tartotta, amiért nem használták ki a szövegeiben rejlő és a szerző által felkínált realizálási lehetőségeket, azaz túl konvencionálisan közelítettek hozzá és munkáihoz.

Azt, ahogy a krakkói főiskolások Rózewiczhez viszonyultak, felfoghatjuk tiszteletnek is, tiszteletlenségnek is. Hiszen a szerző szellemében cselekedtek, s ez nemcsak a kollázsszerkesztben mutatkozott meg, hanem abban is, ahogy az író egy másik önjellemzését értelmezték: „az a vágy köt engem a színházhoz, hogy valóban realista, ugyanakkor költői színművet írjak.”

A kollázsszerűség minden Rózewicz-mű egyik lényeges jellemzője, ugyanis az író a talált szövegektől a versig igen különböző műfajú, mélységű és formájú részleteket illeszt egymás mellé. Darabjai gyakran nem kezdődnek el, és nem fejeződnek be. Figuráit sokszor nem dialógusokban, hanem monológokban beszélgeti. A történetek szinte földhözragadt realitásból fejlődnek ki, s fordulnak át irrealitásba, abszurdba, egyfajta költői realitásba.

Ezek a sajátosságok mind megtalálhatók az *Édenkert*ben, tehát ha filológiai értelemben nem is, de lényegét tekintve egy új és autentikus Rózewicz-dráma született. Felvetődik persze a kérdés, hogy ez a szöveg mennyiben tekinthető olyan drámának, amelyet ezután bárki ugyanúgy működtethet, mint Rózewicz valódi darabjait, a *Kartotékot*, a *Fehér házasságot*, a *Kotlik az öreg hölgyet* vagy az *Éhezőművészt*. Avagy ez is egyike volna azon manapság divatos színpadi szövegeknek, melyeket egy-egy társulat szigorúan a maga elképzelése és lehetőségei alapján kreál?

A krakkói előadás alapján meg merem kockáztatni: ez a szöveg önálló drámaként is megállja a helyét. Ugyanakkor a konkrét produkció természetesen elválaszthatatlan a szöveg létrejöttének módjától, s attól a tényről, hogy a művet egy adott összetételű társulat hozta létre.

A rendező a történetet egyértelműen a hatvanas évekbe helyezte, erre utalnak a jelmezek, a díszlet és a kellékek. A színen egymás mögött három egyforma szoba látható, balra ablak, előtte fotel, jobbra ajtó egy másik szobába és egy rekamié „áram-

Mátthé András felvétele

Az Édenkert hármass tere

Koncz Zsuzsa felvétele

vonalas” állólámpával, középen kopott ebédlőasztal négy székkal; hátul szétnyitható, többszárnyú üvegajtó vezet a következő ugyanilyen szobába. A jelenetek vagy csak az egyik helyiségben játszódnak, vagy átfolyanak a következőbe, vagy a különböző szobákban párhuzamosan, illetve szimultán zajlanak. Egy család – apa, anya, fiú, annak partnernője, nagypapa – hétköznapjait látjuk. Az öreg hősi múltját siratja, az anya filléres gondjaival van elfoglalva, a fiatalok kisszerű lázongással próbálnak kitörni reménytelen jövőt kínáló jelenükből, az apa pedig szenved mindettől. A különböző epizódokat szekvenciaszerűen ismétlődő cselekvések fogják össze. Ilyen például az étkezés kiürült szertartása. Az anya kényszeresen, rutinmozdulatokkal terít, ahány tányér és pohár, annyiféle, a paradicsomleves viszont mindig ugyanaz. A legkritikább esetben sikerül az egész családot egyszerre asztalhoz ültetni, a kapcsolatok végleg és végzetesen megszűntek.

Tulajdonképpen semmi különös nem történik, csak zajlik az élet. Nem következnek be nagy drámák, csak éppen az élet elviselhetetlen. Minden kisszerűvé vált, minden kopott, minden olcsó. A bútor, a

terítő, a tányér, a ruha, a jelen s még inkább a jövő. Mindezt pályájuk kezdetén álló színészek lenyűgöző szakmai biztonsággal, remek karakterizálóképességgel, fájdalommal, ugyanakkor a kinevetni tudás, tehát a felülemelkedés művészi gesztusával mutatják meg.

Az előadás végső soron szomorú, de paradox módon tele van harsány vidámsággal, szatirikus pillanatokkal. Különösen a korabeli, tehát a hatvanas évekből válogatott könnyűzenei számok kínálnak komikus ellenpontot a cseppet sem vidító állapotrajzhoz.

Bár az előadás látszólag negyven évvel korábbi állapotokat ábrázol, nagyon is aktuális. Mégsem politikai darab és előadás, hanem igazi kortárs mű született.

Divatok jönnek, és divatok mennek, de úgy tűnik: Mrožek és Rózewicz változatlanul megmaradt kortársunknak.

SŁAWOMIR MROŻEK: ŐZVEGYEK (Horváth Árpád Stúdiósínház, Debrecen)

FORDÍTOTTA: Bába Krisztina. **DRAMATURG:** Töreki Attila. **DÍSZLET-JELMEZ:** Nagy Viktória. **KOREOGRAFUS:** Nagy György. **ASSZISZTENS:** Révész Béla. **RENDEZTE:** Pinczés István.

SZEREPLŐK: Oláh Zsuzsa, Töreky Zsuzsa, Réti Iringó, Bakota Árpád, Garay Nagy Tamás, Maday Gábor.

TADEUSZ RÓZEWICZ: ÉDENKERT (P. W. Színművészeti Főiskola, Krakó)

JELMEZ: Kataryna Paciorek. **ASSZISZTENS:** Urszula Kiebzak. **A SZÖVEGET ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS RENDEZTE:** Paweł Miśkiewicz.

SZEREPLŐK: Magdalena Boczarska, Magdalena Czerwińska, Joanna Liszowska, Katarzyna Straczek, Tomasz Augustynowicz, Krzysztof Dziób, Witold Huzior, Robert Koszucki, Mateusz Przyłtecki, Michał Rykowski.